

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

آموزش و پرورش

استان کرمانشاه

ناحیه ۳

تهیه و تنظیم:
فرگس حقیقی فر

درس ۱

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

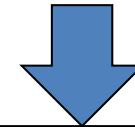
مقدمه

**هدف: بررسی شناسایی و ویژگی‌های منابع تاریخ اسلام و ایران
دوران اسلامی
گونه های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران تا پایان عصر
صفوی**

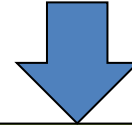
- ۱- منابع غیر نوشتاری
- ۲- مراجع و منابع نوشتاری

گونه های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران تا پایان عصر صفوی

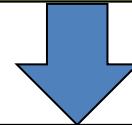
۱) منابع غیر نوشتاری:

الف: مَحَوِّطَه‌ها و
بناهای تاریخی

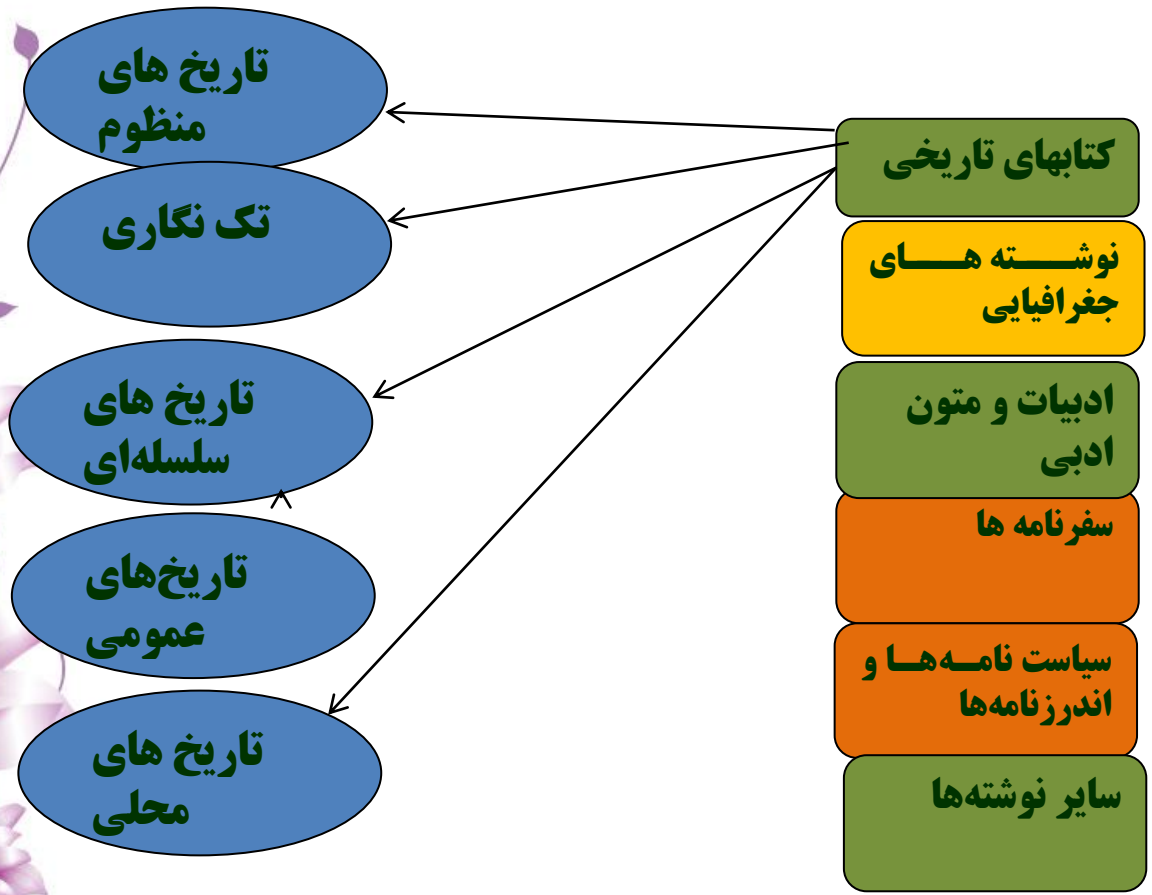
ب: دست
ساخته‌های انسانی

پ: آثار شفاهی

گونه های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران تا پایان عصر صفوی

۲) منابع نوشتاری:

منابع غیر نوشتاری

الف: مَحَوِّطه‌ها و بناهای تاریخی:

آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته به مورخان این امکان را می‌دهد تا از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... گذشتگان آگاهی یابند.

مکان‌های تاریخی: مثل غار حرا، کوه احد و یا دشت چالدران

بناهای تاریخی: نظیر میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر، کاخ‌ها، کاروانسراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها، روستاها و شهرهای قدیمی
این آثار مورخان را برای **فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر** گذشته‌ها آماده‌تر می‌کنند.

کاروانسرای مادر شاه (هتل عباسی کنونی) – اصفهان

خیابان چهار باغ اصفهان از آثار دوره صفوی

دست ساخته‌های انسانی

این دسته از آثار نیز برای مورخان به نوبه خود از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند.

مثال: انواع پوشاک، انواع جوهرات،

ابزارهای کشاورزی، ظروف،

وسایل حمل و نقل،

اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی،

سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها،

وسایل خانگی و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته

آثار شفاهی

مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر قومی دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، گونه‌های مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، رمزی، تمثیلی، تخیلی و طنز آلود، گونه‌های مختلف مثل‌ها، لطیفه‌ها، انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف می‌کند.

۲ - مراجع و منابع نوشتاری

مراجع و منابع مکتوب از تنوع و تعدد فراوانی برخوردارند:

الف) کتاب‌های تاریخی:

۱ - تاریخ‌های عمومی

۲ - تاریخ‌های محلی

۳ - تاریخ‌های سلسله‌ای

۴ - تک‌نگاری

۵ - تاریخ‌های منظوم

ب) سفرنامه‌ها

پ) نوشته‌های جغرافیایی

ت) ادبیات و متون ادبی

ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها

ج) سایر نوشته‌ها

کتاب‌های تاریخی

کتاب‌های تاریخی تألیف شده در مقطع تاریخ ایران بعد از اسلام از تنوع خاصی برخوردار اند. در اینجا برخی از گونه‌های کتاب‌های تاریخی آشنا می‌شوید:

(۱) تاریخ‌های عمومی

(۲) تاریخ‌های محلی

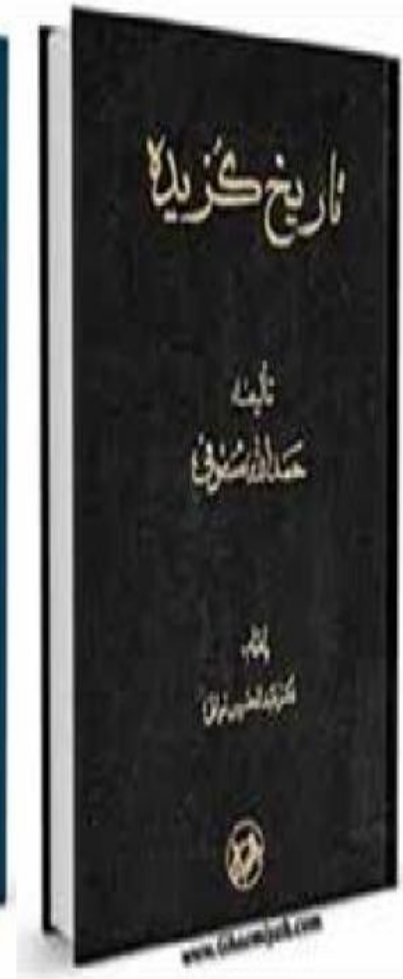
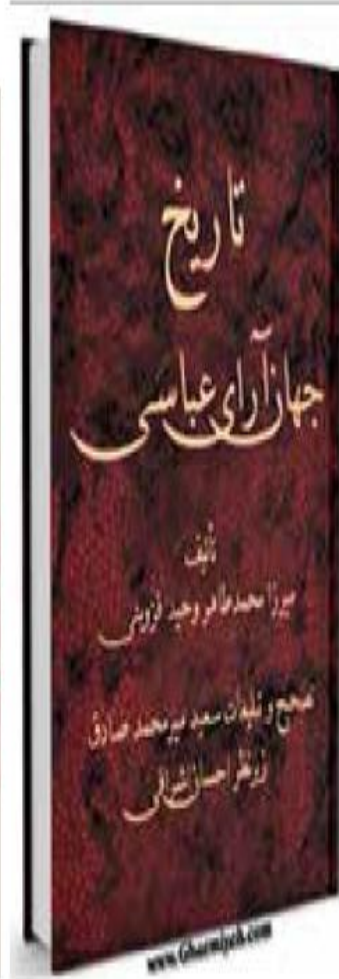
(۳) تاریخ‌نگاری سلسله‌ای

(۴) تک‌نگاری

(۵) تاریخ‌های منظوم

چند کتاب تاریخی مهم دورہ اسلامی

تاریخ‌های عمومی

یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران که از قرن چهارم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجاریه تداوم یافت.

ویژگی‌های تاریخ‌های عمومی:

مولفان این دسته از آثار تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند. با شرح و توضیح زندگی حضرت آدم و پیامبران، به روایت تاریخ اساطیری ایران می‌پرداختند و از کیومرث آغاز می‌کردند و به دوره ساسانیان ختم و سپس رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

مثال:

۱) تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری

۲) «تاریخ بلعمی» برپایه تاریخ طبری به زبان فارسی تدوین شد

۳) «جامع التواریخ» تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۵۷۱۰هـ)

۴- تاریخ «روضه الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفاء» تألیف محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند

تاریخ های محلی:

* یکی از مهم ترین گونه های تاریخ نگاری جغرافیایی شهرها
* از گنجینه های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی شهرها
و ...

* هدف از نوشتن تاریخ های محلی:

ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی
بیان ویژگی های جغرافیایی و اقتصادی
نگارش زندگی نامه مفاخر و مشاهیر محلی
معروف ترین آثار تاریخی محلی:

«تاریخ سیستان» از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم
تا سال ۷۲۵ ق

«تاریخ رویان» تألیف اولیاءالله آملی به زبان فارسی درباره تاریخ رویان
کتاب «فارسنامه» ابن بلخی در تاریخ و جغرافیای فارس

چند نمونه از کتاب های تاریخ محلی

تاریخ نگاری سلسله‌ای:

حکومت های بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود افراد ادیب و دانشمندی را تشویق به تدوین این رویدادها می کردند.

معروف ترین تاریخ های سلسله‌ای:

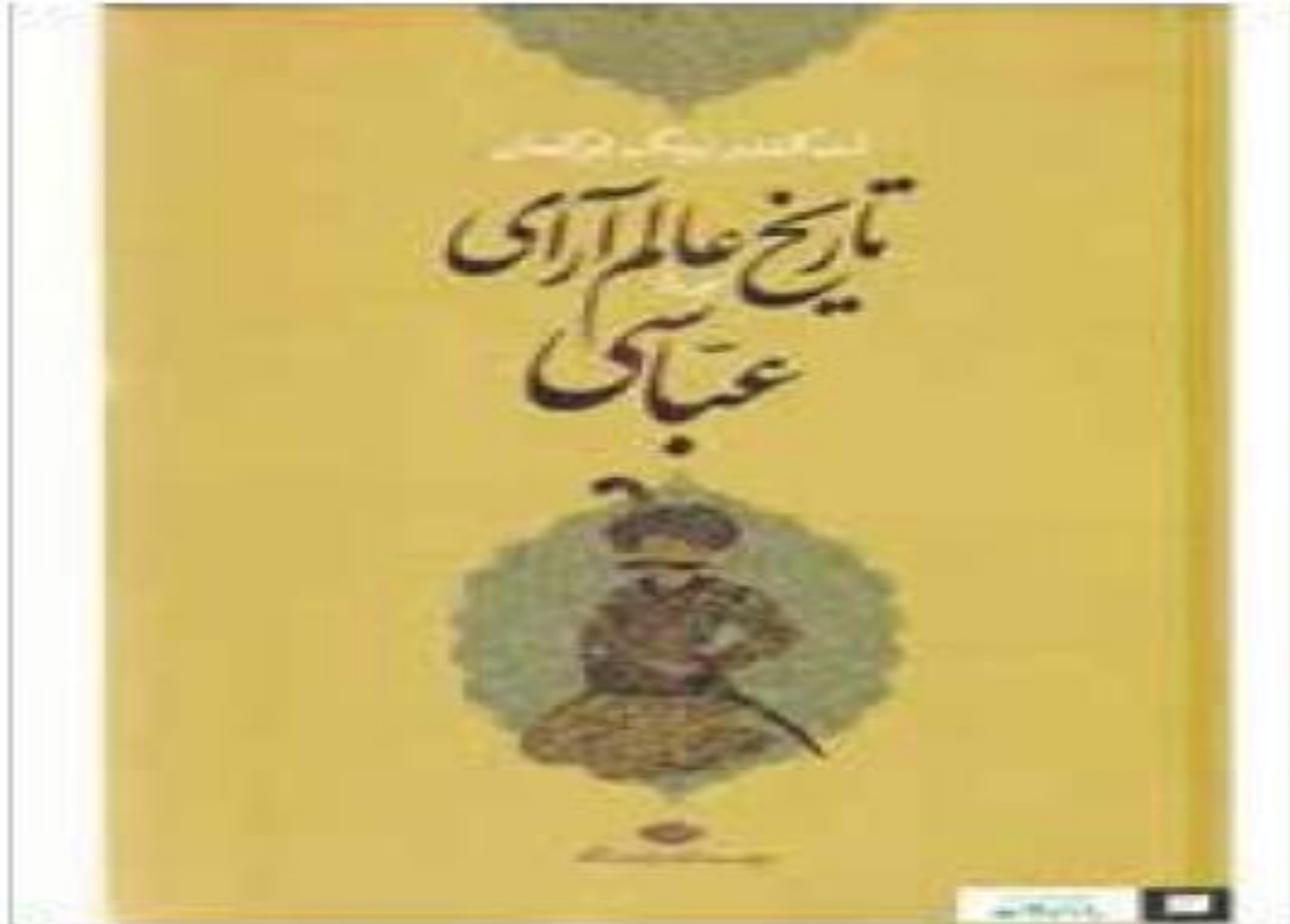
کتاب «التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه» ابواسحاق صابی (۳۱۳ ۳۸ ق)
در تاریخ آل بویه

دو کتاب «تاریخ بیهقی» اثر ابولفضل بیهقی و «الیمینی» از عتبی، هر دو در تاریخ غزنویان

کتاب «عالم آرای عباسی» تألیف اسکندر بیک ترکمان در تاریخ صفویان.

کتاب تاریخ عالم آرای عباسی

تک نگاری:

این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموری به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره سلطان تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می دادند.

مشهورترین تک نگاری ها:

(۱) «عجائب المقدور فی نوائب تیمور» تألیف ابن عربشاه درباره تیمور

(۲) «فتوحات شاهی» از امینی هروی درباره شاه اسماعیل

كتاب عجائب المقدور في نوائب التيمور

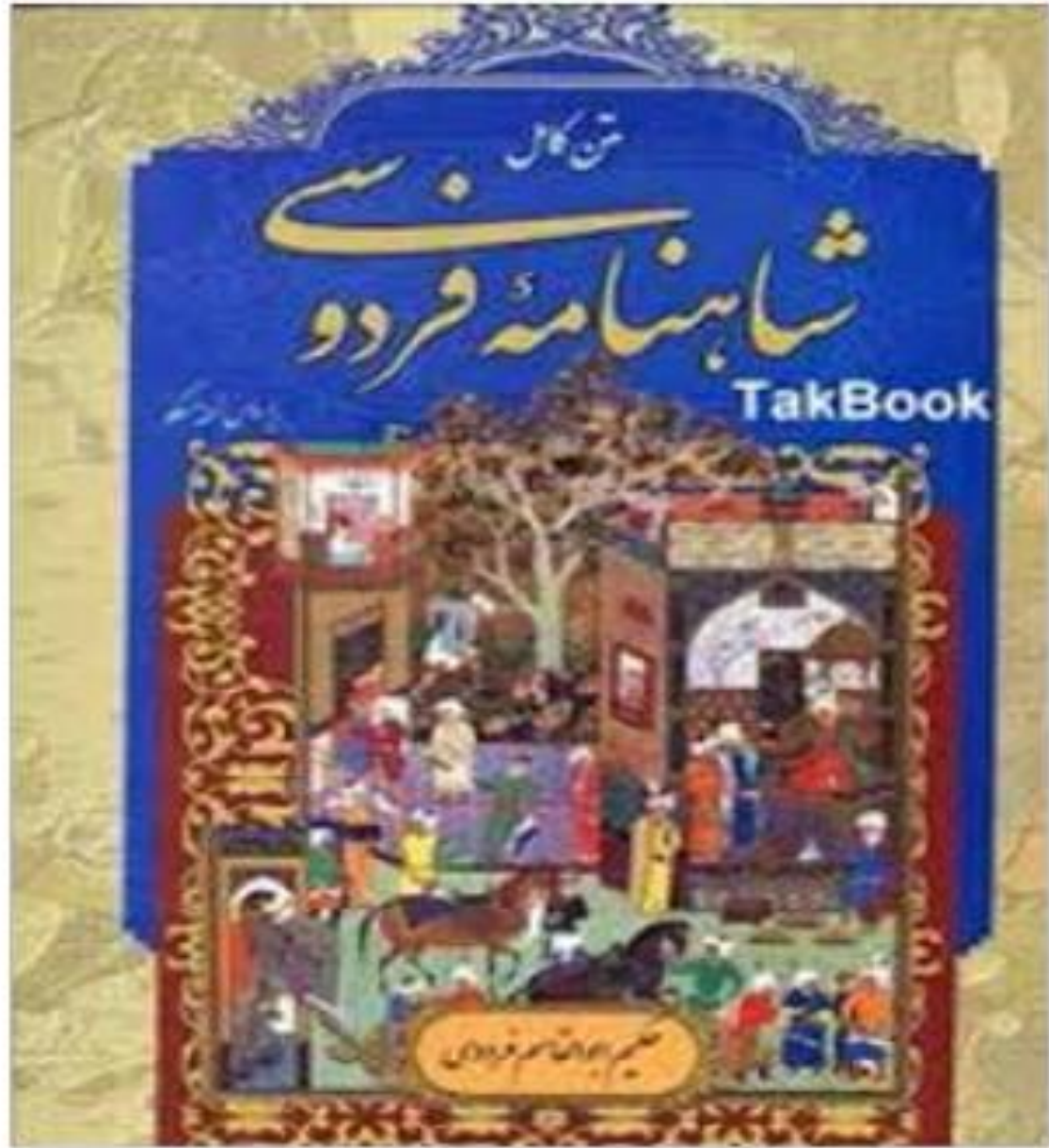
تاریخ های منظوم:

این سبک از تاریخ نگاری از دوره مغولان رایج شد. مورخان رویدادهای تاریخی را به نظم کشیده و به صورت متون منظم به صورت شعر تحریر و تألیف می کردند.

از نمونه های تاریخ منظوم:

کتاب «ظفر نامه» حمدالله مستوفی و «شاه اسماعیل نامه» قاسمی حسینی
گنابادی درباره فتوحات مؤسس سلسله صفوی شاه اسماعیل
. از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی، اثر گرانسنگ و بلند آوازه
شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی

سفرنامه ها:

سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می‌شوند.

جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

مثال:

ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری،

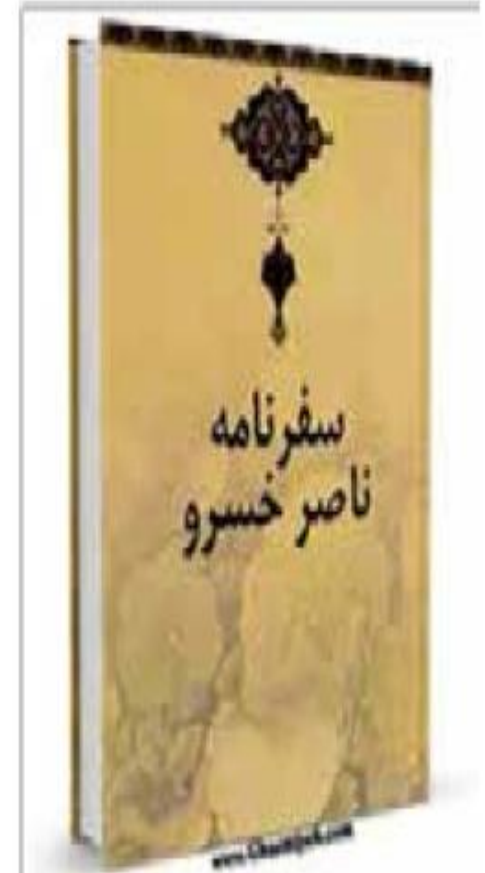
سفرنامه ابن بطوطه در قرن هشتم

سفرنامه شاردن

سفرنامه پیترو دلاواله در عصر صفویه

چند نمونه سفرنامه

نوشته های جغرافیایی:

بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش های تاریخی اهمیت زیادی دارد.

اطلاعات نوشته های جغرافیایی شامل:

آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، و راهها، کالاهای، قلعه ها، برجها، بندرها، رودها و دریاها، پایتختها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمینها و حکومت های محلی.

مثال:

«المسالك والممالك» تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه،

«صورة الارض» ابن حوقل قرن چهارم،

«حدود العالم من المشرق الى المغرب» از نویسنده ای ناشناس،

«احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم» اثر مقدسی بشاری (۳۳۶-۳۸۰ ق)،

دایره المعارف جغرافیایی بزرگ «معجم البلدان» اثر یاقوت حموی (۶۲۶ ق).

ادبیات و متون ادبی:

دلایل اهمیت متون نظم و نثر ادبی در نگارش تاریخ:

زیرا رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، عقاید دینی، فلسفی رایج در هر عصری در شعر شاعران و نوشته های ادبی مشهور نویسندگان آن عصر انعکاس می یابند.

همچنین بسیاری از شاعران مانند انوری، شاعر دوره سلجوقی در قصیده نامه اهل خراسان، سعدی در بوستان و گلستان و حافظ در دیوانش، به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده اند.

سیاست نامه ها و اندرز نامه

* سیاست نامه با موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم

* اطلاعاتی در مورد چگونگی اداره کشور و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی

مثال:

* سیاست نامه خواجه نظام الملک توسی

* اندرز نامه ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می پردازند.

مثال:

* قابوس نامه، نوشته عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری

سایر منابع نوشتاری:

«طبقات»، «انساب» و فرهنگنامه‌های زندگینامه‌ای وجود دارند که حاوی اطلاعات مفید تاریخی اند.

مانند:

«الطبقات الکبری» از ابن سعد کاتب واقدی

«انساب الاشراف» اثر بلاذری،

«تاریخ بغداد» از خطیب بغدادی

اسناد برجای مانده از دیوان‌های حکومتی سلسله‌ها نظیر فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت (نامه‌ها)

متون تقویمی و گاه‌شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی و سایر تألیفات علمی

اطلاعاتی که سکه ها در اختیار ما قرار می دهد عبارتند از:

اجتماعی

سیاسی

ترتیب پادشاهی هر کدام از
سلسله های حکومتی

مذهبی

هنری

اقتصادی

سکه ها نیز از جمله منابع نوشتاری هستند.

سکه های دوران شاه سلطان حسین

سکه های دوران شاه اسماعیل

پرسش‌های نمونه

- ۱) منظور از منابع غیرنوشتاری چیست؟ شرح و توضیح دهید.
- ۲) گونه‌های مهم کتاب‌های تاریخی که توسط مورخان نوشته شده‌اند را بررسی کنید.
- ۳) چرا سفرنامه از منابع مهم تاریخ‌نگاری محسوب می‌شوند.
- ۴) متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می‌دهند.
- ۵) از نظر شما از انواع گونه‌های منابع معرفی شده تاریخی کدام یک از اهمیت بیشتری برخوردارند؟ برای اثبات نظرتان چه استدلالی دارید؟

سیاسی از
همراهی شما

